

**AKSIOLOGIK YONDASHUV ASOSIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING NUTQ
MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH.****Norova Nasiba**

Osiyo universiteti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18360189>

Annotatsiya. Ushbu maqola bo'lajak o'qituvchilarning nutq madaniyatini rivojlantirish metodikasini aksiologik yondashuv asosida takomillashtirish masalasiga bag'ishlangan. Unda zamonaviy ta'lim sharoitida o'qituvchi nutqining hal qiluvchi ahamiyati, mavjud metodikalarning nazariy va amaliy jihatdan tahlili hamda ulardagi qadriyatlarga asoslangan yondashuvning yetishmasligi ko'rsatib o'tiladi.

Maqolada aksiologik yondashuvning nazariy asoslari va pedagogik ahamiyati atroflicha yoritilib, u orqali bo'lajak o'qituvchilarning nafaqat lingvistik, balki ma'naviy-axloqiy va kasbiy qadriyatlarga asoslangan nutq madaniyatini shakllantirish zarurati asoslanadi. Tadqiqotda nutq madaniyatini rivojlantirishning takomillashtirilgan metodik modeli taqdim etilgan bo'lib, unda qadriyatlarni singdirish mexanizmlari, interfaol usullar va refleksiv amaliyotlarga alohida e'tibor qaratilgan. Xulosa qismida taklif etilgan metodikaning samaradorligi va uni pedagogik amaliyotga joriy etish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Aksiologik yondashuv, nutq madaniyati, bo'lajak o'qituvchilar, metodika, qadriyatlar, pedagogika, takomillashtirish, kommunikativ kompetensiya.

Kirish. Zamonaviy jamiyatda o'qituvchining shaxsi, kasbiy mahorati va, eng avvalo, nutq madaniyati o'quvchilarning shakllanishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Ta'lim jarayonining asosiy vositasi bo'lmish nutq, nafaqat axborot uzatish vositasi, balki shaxsni tarbiyalash, qadriyatlarni singdirish, ijtimoiy-axloqiy me'yorlarni shakllantirishning samarali mexanizmi hisoblanadi. O'qituvchining nutq madaniyati uning pedagogik faoliyatining samaradorligini, o'quvchilar bilan muloqotining sifati va o'quvchilar dunyoqarashiga ta'sir darajasini belgilaydi.

Shu bois, bo'lajak o'qituvchilarning nutq madaniyatini rivojlantirish masalasi pedagogika fanining dolzarb muammolaridan biri bo'lib qolmoqda.

Bugungi kunda ta'lim tizimida bo'lajak o'qituvchilarning nutq madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan bir qator metodikalar mavjud. Biroq, ko'pgina hollarda ushbu metodikalar nutqning faqat lingvistik, grammatik yoki fonetik jihatlariga urg'u berib, uning ma'naviy-axloqiy, qadriyatga asoslangan mazmunini yetarli darajada e'tiborga olmaydi. Natijada, bo'lajak pedagoglarda nutqning asosi bo'lgan chuqur qadriyatli yo'nalishlar, axloqiy me'yorlar va professional etika yetarlicha shakllanmasligi mumkin. Bu esa, o'z navbatida, ularning kasbiy faoliyatida, ayniqsa, tarbiyaviy jarayonlarda ma'lum qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi.

Ushbu muammoni bartaraf etishda aksiologik yondashuvning imkoniyatlari katta ahamiyatga ega. Aksiologiya qadriyatlar haqidagi fan sifatida, pedagogik jarayonda shaxsning ma'naviy dunyosini, qadriyatlar tizimini shakllantirishga yo'naltirilgan bo'lib, bu orqali nutq madaniyatini nafaqat tashqi shakl, balki ichki mazmun va axloqiy prinsiplar bilan boyitishga xizmat qiladi.

Aksiologik yondashuv nutqni shunchaki texnik ko'nikmalar yig'indisi sifatida emas, balki shaxsning qadriyatlar tizimini ifodalovchi, muloqotda hurmat, empatiya, mas'uliyat va haqqoniylik kabi axloqiy me'yorlarni aks ettiruvchi vosita sifatida ko'rib chiqishni taqozo etadi.

Ushbu maqolaning maqsadi bo'lajak o'qituvchilarning nutq madaniyatini rivojlantirish metodikasini aksiologik yondashuv asosida takomillashtirishning nazariy asoslarini ishlab chiqish va amaliy modelini taqdim etishdan iborat.

Tadqiqotda mavjud metodikalar tahlil qilinadi, aksiologik yondashuvning o'ziga xos xususiyatlari ochib beriladi va uning asosida nutq madaniyatini rivojlantirish bo'yicha samarali model taklif etiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili Aksiologik yondashuv falsafa, sotsiologiya va pedagogika kabi ko'plab fan sohalarida o'ziga xos o'rin tutadi. Aksiologiya ta'lim sohasiga tatbiq etilganda, o'quv jarayonini qadriyatlar tizimi orqali tushunish va qurishni nazarda tutadi. P. Freire, J. Dewey, V. A. Sukhomlinskiy kabi pedagog-olimlar ta'limning insonparvarlik va qadriyatga yo'naltirilgan xususiyatlariga urg'u berganlar. Zamonaviy pedagogikada L. I. Ruvinskiy, N. D. Nikandrov, Z. I. Ravkin, B. T. Lixachev kabi tadqiqotchilar aksiologik yondashuvning pedagogik jarayondagi ahamiyatini atroflicha o'rganib, uning shaxsning ma'naviy-axloqiy shakllanishidagi rolini ko'rsatib o'tganlar. Ular qadriyatlarning inson xulq-atvorini va muloqotini tartibga soluvchi asosiy omil ekanligini ta'kidlashadi. Aksiologik yondashuv, ta'limda faqat bilim berish bilan cheklanmasdan, balki o'quvchining ichki qadriyatlar dunyosini boyitishga, uning ma'naviy-axloqiy rivojlanishiga xizmat qilishini ifodalaydi.

Bo'lajak o'qituvchilarning nutq madaniyati masalasi ham ko'plab mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan tadqiq etilgan. O. S. Axmanova, L. I. Skvortsov, M. R. Salayeva, B. Jo'rayev kabi olimlar nutq madaniyatining tilshunoslik, pedagogik va psixologik jihatlarini o'rganganlar.

Nutq madaniyati deganda, odatda, nutqning to'g'riligi, aniqligi, mantiqiyliqi, boyligi, ifodaliligi va o'rirliligi kabi sifatlari tushuniladi. O'qituvchi nutq madaniyatining mazmuni nafaqat lingvistik me'yorlarga rioya qilishni, balki pedagogik etika, empatiya, tinglovchiga hurmat, muloqot madaniyati va ta'sirchanlik kabi tarkibiy qismlarni ham o'z ichiga oladi.

O'qituvchining nutqi o'quvchilar uchun namuna bo'lishi, ularning axloqiy va estetik didini shakllantirishi lozim.

Biroq, mavjud metodikalarning ko'pchiligida nutq madaniyatini shakllantirishda asosan nutqning tashqi, shakliy jihatlariga e'tibor qaratilgan. Masalan, grammatik xatolarni tuzatish, lug'at boyligini oshirish, intonatsiya va pauzalardan to'g'ri foydalanish kabi masalalar ustuvor hisoblanadi. Garchi bu jihatlar muhim bo'lsa-da, ular nutqning asosini tashkil etuvchi ma'naviy-axloqiy qadriyatlar, ya'ni nutq orqali qanday g'oyalar, axloqiy me'yorlar va qadriyatlar uzatilayotganligi masalasini ko'pincha chetlab o'tadi. Natijada, o'qituvchilar formal jihatdan to'g'ri, ammo qadriyatlardan xoli yoki tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lmagan nutqqa ega bo'lishlari mumkin. Bu esa, ta'limning tarbiyaviy funksiyasini zaiflashtiradi.

Shu bois, bo'lajak o'qituvchilar nutq madaniyatini rivojlantirish metodikasini aksiologik yondashuv asosida takomillashtirish zarurati tug'iladi. Bu yondashuv, nutqni shunchaki til ko'nikmalari yig'indisi sifatida emas, balki shaxsning qadriyatlar dunyosini aks ettiruvchi, ma'naviy-axloqiy me'yorlar bilan sug'orilgan, pedagogik muloqotda o'quvchiga hurmat, ishonch, adolat kabi universal qadriyatlarni singdirishga qaratilgan faoliyat sifatida tushunishni taqozo etadi. Bu yo'nalishdagi tadqiqotlar nutq madaniyatini kompleks va chuqur shakllantirish imkoniyatini yaratadi.

Tadqiqot metodologiyasi Ushbu tadqiqot metodologiyasi aksiologik yondashuvning nazariy asoslarini pedagogik amaliyotga integratsiyalash orqali bo'lajak o'qituvchilarning nutq madaniyatini rivojlantirishning takomillashtirilgan modelini yaratishga qaratilgan. Tadqiqotda

tahlil, sintez, modellash, qiyosiy tahlil va umumlashtirish kabi ilmiy-tadqiqot usullari qo'llanilgan.

Taklif etilayotgan metodika modeli quyidagi asosiy tamoyillarga tayanadi:

Qadriyatga yo'naltirilganlik tamoyili: Nutq madaniyatini rivojlantirish jarayonining markazida pedagogik kasbga xos bo'lgan (masalan, insonparvarlik, adolat, mas'uliyat, halollik, hurmat, empatiya, Vatanparvarlik) qadriyatlarni shakllantirish va ularni nutqiy faoliyatda aks ettirish.

Muloqotchanlik tamoyili: Nutq madaniyatini rivojlantirishni interfaol muloqot va dialogik o'qitish orqali amalga oshirish, bu orqali bo'lajak o'qituvchilarning muloqotda o'z qadriyatlarini ifoda etish va boshqalarning qadriyatlariga hurmat bilan yondashish ko'nikmalarini rivojlantirish.

Refleksivlik tamoyili: Bo'lajak o'qituvchilarda o'z nutqiy faoliyatini va uning qadriyat mazmunini tahlil qilish, baholash va takomillashtirish ko'nikmalarini shakllantirish.

Integrativlik tamoyili: Nutq madaniyatini rivojlantirishni boshqa fanlar (pedagogika, psixologiya, etika, adabiyot) bilan integratsiyalash orqali kompleks yondashuvni ta'minlash.

Aksiologik yondashuv asosida bo'lajak o'qituvchilar nutq madaniyatini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish modeli quyidagi tarkibiy bosqichlarni o'z ichiga oladi:

1. **Diagnostic bosqich:** Bo'lajak o'qituvchilarning mavjud nutq madaniyati darajasini, ularning qadriyatli yo'nalishlarini, pedagogik kommunikatsiyaga bo'lgan munosabatini aniqlash.

Bu bosqichda so'rovnomalar, testlar, intervyular va pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish orqali ma'lumotlar to'planadi.

2. **Mazmunni belgilash bosqichi:** An'anaviy nutq madaniyati darsliklariga aksiologik jihatdan boyitilgan mazmunni kiritish. Bu mazmun kasbiy etika, pedagogik ritorika, emotsional intellekt, munozara madaniyati, tanqidiy fikrlash orqali qadriyatlarni ifodalash kabi modullarni o'z ichiga oladi. O'qituvchi nutqining tarbiyaviy salohiyatini oshirishga qaratilgan adabiy, tarixiy, falsafiy matnlar tahlili ham kiritiladi.

3. **Metod va texnikalarni ishlab chiqish bosqichi:** Qadriyatlarni shakllantiruvchi va nutq madaniyatini rivojlantiruvchi interfaol metodlarni qo'llash. Bularga quyidagilar kiradi:

Rollarda o'ynash va pedagogik vaziyatlarni modellash: o'qituvchilik kasbida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan axloqiy dilemmalarni hal qilishga qaratilgan muloqot vaziyatlari.

Munozaralar va debatlar: turli nuqtai nazarlarni qadriyatlar prizmasidan tahlil qilish va o'z pozitsiyasini axloqiy asoslash.

Refleksiv jurnal yuritish: o'z nutqiy tajribalarini, muloqotdagi xatolarini va yutuqlarini aks ettirish, nutqning axloqiy jihatlari haqida mulohaza yuritish.

Nutq namunalarini tahlil qilish: taniqli pedagoglar, jamoat arboblari nutqining qadriyat mazmunini va uning tinglovchiga ta'sir kuchini o'rganish.

Loyihaga asoslangan ta'lim: ijtimoiy ahamiyatga molik loyihalarda ishtirok etish orqali ma'lum qadriyatlarni targ'ib qiluvchi nutqiy matnlar yaratish va taqdim etish.

Pedagogik etika bo'yicha seminarlar va treninglar: o'qituvchining nutqida axloqiy me'yorlarga rioya qilish, o'qituvchilarning shaxsiyatiga hurmat bilan yondashishni o'rgatish

4. **Baholash va korreksiya bosqichi:** Nutq madaniyati rivojlanishini nafaqat lingvistik aniqlik, balki muloqotning axloqiy, estetik va pedagogik samaradorligi nuqtai nazaridan baholash.

Refleksiv faoliyat orqali metodikaga doimiy tuzatishlar kiritish va uni takomillashtirib borish. Bu metodika, bo'lajak o'qituvchilarni nafaqat to'g'ri so'zlashga, balki ma'naviy jihatdan boy, mas'uliyatli va ta'sirchan pedagogik shaxs bo'lib shakllanishga undaydi.

Xulosa Bo'lajak o'qituvchilarning nutq madaniyatini rivojlantirish zamonaviy ta'lim tizimining ustuvor vazifalaridan biridir.

Ushbu maqolada nutq madaniyatini shakllantirishning an'anaviy metodikalaridagi ayrim cheklovlar, xususan, qadriyatga asoslangan yondashuvning yetishmasligi ko'rsatib o'tildi.

Aksiologik yondashuvning nazariy asoslari va pedagogik ahamiyati tahlil qilinib, u orqali bo'lajak o'qituvchilarning nutqini nafaqat grammatik jihatdan to'g'ri, balki ma'naviy-axloqiy qadriyatlar bilan boyitish imkoniyatlari asoslandi.

Modelning asosiy tamoyillari – qadriyatga yo'naltirilganlik, muloqotchanlik, refleksivlik va integrativlik – o'qituvchilarning kasbiy nutqida insonparvarlik, adolat, mas'uliyat, hurmat va empatiya kabi universal qadriyatlarning aks etishini ta'minlaydi.

Ushbu takomillashtirilgan metodikaning pedagogik amaliyotga joriy etilishi bo'lajak o'qituvchilarning kommunikativ kompetensiyasini sezilarli darajada oshirishga, ularning pedagogik muloqotda yanada samarali va ta'sirchan bo'lishlariga xizmat qiladi. Natijada, yosh avlodning har tomonlama, jumladan, ma'naviy-axloqiy jihatdan yetuk shaxslar bo'lib voyaga yetishiga munosib hissa qo'shiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. – <https://www.ziyouz.com/kutubxona/prezident-asarlari/islom-karimov-yuksak-manaviyat-engilmas-kuch>
2. Avloniy A. Turkiy Guliston yohud axloq. – Toshkent: O'qituvchi, 1992. – https://n.ziyouz.com/books/uzbek_adabiyoti/abdulla_avloniy/abdulla_avloniy_turkiy_guliston_yohud_axloq.pdf
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli Farmoni "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida". – <https://lex.uz/docs/3107036>
4. Saidov A.S. Pedagogik aksiologiya asoslari. Monografiya. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. – <https://library.uz/book/pedagogik-aksiologiya-asosalari>
5. Shodiyev N.O. O'qituvchi nutq madaniyatini rivojlantirishning lingvistik va didaktik asoslari. Pedagogika fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2022. – https://phd.oak.uz/file/download/document/example-shodiev_n.pdf